

Změna sociologické perspektivy aneb od nukleární rodiny k širší rodině

Dana Sýkorová

Change of Sociological Perspective, or From the Nuclear Family to a Broader Family

ABSTRACT The author of the article poses herself the question of whether the task to newly establish the subject of Czech family sociology means that the scientific discussion should be presented with the topic of generation ties in broader family (if it is either absent or still present on the edge of interest of sociologists); or if it needs to be handled differently or in different contexts. She relates searching for the answer beyond “the boundaries of nuclear family” to the revision of the condition of both theoretical and empirical research in our country, as well as to the challenges our sociology faces in confrontation with the results of sociological study of the family abroad. The centre line of the author’s contemplation over the necessity of sociology’s overlap from the nuclear family to a broader family is Bengtson’s hypothesis of the growing importance of multigenerational ties as opposed to nuclear family ties. Bengtson sets his hypothesis at both the macro-sociological level (see multigenerational family relations “face to face with social change and diversification of family forms and micro-sociological (i.e. interaction of family generations. [2001: 11]).

KEY WORDS (Czech) family sociology, intergenerational relations within a family, nuclear family – broader family

Institute rodiny se zásadně mění, nové formy a obsahy partnerského a rodinného soužití, životních stylů a strategií přitahují pozornost sociologie a bezpochyby představují výzvu k reformulaci jejího předmětu. Česká sociologie rodiny reaguje na změny především zkoumáním a vysvětlováním reprodukčních strategií mladých dospělých, úvahy jsou primárně vztaheny k nukleární rodině či jejím alternativám (Sýkorová 2006, 2008). Nicméně bychom se měli důrazněji ptát a častěji hledat odpovědi také na to, jak se důsledky modernizačních procesů projevují v příbuzenských, intergeneračních vztazích, jakých významů nabývají či pozbývají vazby mezi nejbližšími příbuznými, zda a jakým způsobem jsou jimi zasaženy starší rodinné generace.

Jedním z pádných důvodů, proč rozšířit perspektivu nahlížení na rodiny, jsou změny intergenerační demografie: Demografická tranzice, jak známo, s sebou nese rostoucí délku

života, a tím i obsáhlejší překrývání životního času rodičů a dětí. Stárnutí populace přispívá k modifikaci kontextu mezigeneračních vztahů v rodině (Sýkorová 2007 podle Ward 2001). Neméně závažný podnět vyvěrá ze specifické české zkušenosti s obnovením či posílením některých tradičních funkcí rozšířené rodiny (*stem family*) – s *demodernizací* spojenou se všeobecným ochromením české ekonomiky za předchozího režimu (Možný 2003).

V článku naznačím směry sociologického bádání „jdoucí za nukleární rodinu“,¹ respektive témata, která by měla být vnesena do centra vědecké diskuse o rodině. Implicitním rámcem kladených otázek je odmítnutí představy *naprostého* vyvázání jedinců z příbuzenských vazeb. Rodinnou pluralitu, fluidnost, koexistenci anebo střet diverzifikovaných rodinných vzorů, hodnot a praktik lze totiž jen stěží považovat za známky *úpadku* rodiny, příbuzenstva – tak, jak je chápe například David Popenoe (1993).² Pokud se prvotní funkcí současné rodiny (intimních vztahů) stává konstruování a ověřování osobní identity (Beck a Beck-Gernsheim 1995), pak se na něm zřejmě podílí nejen manžel a manželka či partner a partnerka navzájem, ale také dospělé děti vůči svým rodičům a rodiče vůči dětem.

Co se týče struktury stati, přidržím se volně tří os, podél kterých – jak navrhuje Mary Daly (2005) – má analýza transformace rodiny probíhat, to znamená os daných změnami ve formě a struktuře rodiny, v rodinné organizaci a změnami v rodinných vztazích a hodnotách. Důraz umísťuji především na *vztahy*, s odvoláním na výrok Françoise de Singlyho, že právě ony jsou při studiu rodiny „z teoretického hlediska tím nejdůležitějším prvkem“ (Singly 1999: 11). Jinak řečeno: Nelze se spokojit s definováním rodiny pouze skrze její formu nebo strukturu, jakkoli jsou zjevné a snadněji zachytitelné (viz koncept *vztahového individualismu* (Singly 1999, 2003)). „Vztahovost“, respektive výzva k „*to think 'relationally'*“ je akcentována rovněž ve vlivných pracích v sociologii příbuzenství, například Janet Finch a Jennifer Mason (1993, 2000) nebo Carol Smart (2008), Riitou Jallinola, Erikem Widmerem (2008) a jinými.

Změny v rodinných formách

Demografická statistika a sociologická šetření prokazují sníženou ochotu dnešních mladých lidí uzavírat manželství a naopak tendenci setrvávat v nesezdané kohabitaci nebo v tzv. odděleném soužití (*Living Apart Together*), které ne vždy sňatkem končí, odkládat založení rodiny, volit osamělé mateřství, bezdětnost. Dokumentují relativně častý rozpad manželství a vznik neúplných rodin s malými dětmi, nezřídka chudých či chudobě se blížících, zejména stojí-li v jejich čele matka, a postrádajících nejen ekonomickou angažovanost otců v životě

¹ Řečeno slovy Verna Bengtsona (Bengtson 2001).

² Odkazují na diskusi o radikalizaci *individualizace společnosti*, kterou sociologové vedou v posledních dvou desetiletích (Giddens 1998, 2000, Beck 2004, Beck a Beck-Gernsheim 2002, Bauman 2002, 2004, aj., viz i Možný 1999). V sociologii rodiny tvoří jádro debaty problém výstižně formulovaný de Singlym: „Máme postmoderní formy soukromého života považovat za projevy nárůstu egoismu, který nakonec rozbije veškerou mezilidskou solidaritu a jakoukoli mezigenerační transmissi? Nebo je máme považovat za vyhovující očekávání současné společnosti, která produkuje lidi citlivější na mezilidské vztahy než na formální rámce a instituce“ (1999: 122), a vidět za nimi „nové, složitější“, tj. na autonomii založené formy směny mezi rodinnými generacemi (Singly 1999: 19, 69)?

dětí. To vše se zřejmě *nějak* dotýká starších rodinných generací. Víme ale jak, v čem, do jaké míry? Jak prožívají rodiče a prarodiče „nekonvenční“ partnerskou a rodičovskou kariéru svých dospělých dětí, vnuků a vnuček? (Srov. Allen, Blieszner a Roberto 2000.) Jak jsou těmito „ne-normativními“ změnami v životě dětí, „ne-normativním“ průběhem životních drah ovlivněny intergenerační vztahy? (Kaufman a Uhlenberg 1998 a další.)³ Jak je v těchto různých kontextech vyjednávána vzájemná podpora generací? Jakým způsobem vstupuje do negociace případná generační odlišnost významů přisuzovaných manželství a rodičovství (Mareš 2001), rozdílů v pojmání rodinných norem, norem časování životních/rodinných událostí, subjektivně zakoušený tlak sociálního okolí vyplývající z prorodinných, pronatalitních postojů, které jsou v naší společnosti navzdory posunům v hodnotách (a zvláště u starších rodinných generací) poměrně silné. Mít děti je totiž stále bráno za „samozřejmé“, rodičovství (v heterosexuálním manželském páru) je normou a očekávanou součástí dospělých biografí (Sobotka 2006, Rabušic 2001, Šalamounová 2006). Skutečně vymizel vliv rodičů na výběr partnera či partnerky a na reprodukční plány dospělých dětí (Mareš 2003)? Jakou roli hrají ve vyjednávání vlastní plány, aspirace rodičů staršího středního věku, jejich životní situace? Například jsou-li konfrontováni s opětovným přistěhováním dítěte po rozpadu jeho partnerského vztahu nebo „jen“ s výpomocí s životními náklady a s výchovou vnoučat. Snažme se popsat a vysvětlit také změnu vzájemných vztahů, stane-li se dospělé dítě znovu závislé na rodičích, a strategie, jimiž se obě strany vyrovnávají s možnou vztahovou asymetrií (viz inspirativní článek Radky Dudové (2007)⁴).

V obrácené perspektivě vystupuje do popředí téma vnímání nekonvenčních partnerských a rodičovských kariér starších rodičů dospělými dětmi, ovlivnění vzájemných vazeb rodičovskými rozvody, opakovanými sňatky, kohabitacemi. Otazník visí nad vývojem vztahů dětí s nikdy nesezdanými rodiči v průběhu jejich života. (Odkážme na tvrzení Gayle Kaufmana a Petera Uhlenberga, že rodiče mají tendenci žít zprostředkovaně skrze životy svých dětí a opačně, že děti nejsou lhostejné ke způsobu prožívání života, k událostem v životních drahách rodičů (Kaufman a Uhlenberg 1998: 925, 934). Lze tedy očekávat, že vnímání kvality vzájemných vztahů bude ovlivněno signifikantními změnami u obou generací.)

Rozmanitost vzorců rodinného, partnerského a intimního chování ve starších věkových skupinách je u nás sotva rozepsanou kapitolou. Empirickou evidenci „inovátorství“, „průkopnictví“ starších lidí v této oblasti předkládá hlavně zahraniční literatura. Ta naznačuje, že diverzita a složitost jsou inherentními rysy rodinných sítí *napříč generacemi!* (Bengtson 2001: 11, rovněž Allen, Blieszner a Roberto 2000 aj.).⁵

³ Rozvod dcery může být zdrojem tenze („zklamáním pro rodinu“), neboť úspěšné manželství slouží jako jedno z měřítek životního úspěchu ženy (tamtéž: 935), apod.

⁴ Dudová poukazuje na matky kritizující výchovné postupy rozvedených dcer (tamtéž: 62).

⁵ Neměli bychom opomenout sledovat také „příbuzenské“ souvislosti *normativních* změn, respektive vývojových krizí v životních drahách rodičů: prarodičovského startu, přijímání pečovatelských odpovědností k starším příbuzným apod. (Allen, Blieszner a Roberto 2000: 9).

Změny v rodinné organizaci

Nejmladší rodinná generace v rodinném systému pomoci a podpory

Značný zájem v české sociologii vzbuzují změny v rodinné organizaci dané vysokou participací žen na trhu práce. Řada studií si všímá vztahu mezi charakterem institucionálních rámců, podporujících genderově tradiční dělbu rolí, a reprodukčními plány a chováním, respektive podmíněností rozhodování o rodičovství a rodičovství samotného *prací*, pozicí na pracovním trhu (a vice versa) a dostupností formální a neformální ne-rodičovské péče o předškolní děti (Křížková et al. 2008). V této souvislosti by bylo vhodné se ptát i na důsledky, které z nynější normativní orientace mladých žen a mužů na kombinaci rodinných rolí a účasti na placené práci (Daly 2005) plynou pro starší generaci (pra)rodičů.

České výzkumy potvrzují využívání pomoci prarodičů s péčí o děti s tím, že po matce jsou považováni za „druhou nejlepší možnost péče“ (Křížková et al. 2006, Šlechtová 2006, Valentová 2006, Čermáková et al. 2000). Dokládají současně, že prarodičovské „hlídání“ tvoří *jen* komplement k mateřským školám: Co je „za“ zjištěným rozsahem angažovanosti starší rodinné generace? Proč se dospělé děti nespolehají na prarodiče ve větší míře? Nechtějí? Nemohou? Proč prarodiče nepomáhají více? Nechtějí, nemohou? V cizí literatuře jsou prezentovány různé modely prarodičovské angažovanosti (viz přehledová studie Miroslava Dopity (2005)). Našli bychom u nás kupříkladu modely analogické typům organizace příbuzenské pomoci nejstarší rodinné generaci (Keith 1995): model primárního „pečovatele“ (babičky?), model sdílené péče obou prarodičů nebo týmový model spolupracujících členů dospělých generací?

V České republice se „tradičně očekává“, že se ženy „v určité etapě svého života budou plně věnovat péči o své děti a dostane se jim přitom podpory od jejich vlastních matek“ (Mareš 2006: 37).⁶ Odehrává se tedy reprodukce české společnosti rovněž na účet babiček? (A přijmeme-li závěr, že patriarchální systém alokování práce a ekonomických odměn problematizuje životní situaci jak žen, tak mužů (Allen, Blieszner a Roberto 2000: 7), co to pak znamená pro dědečky?)

Náš trh práce je charakterizován jako nepříliš přátelský k rodině – nepřizpůsobuje se flexibilně potřebám mladých rodičů a naopak od nich flexibilitu vyžaduje (Hašková 2007). Zřejmě není vstřícný ani ke skloubení práce a (širší) rodiny u ekonomicky aktivních prarodičů: Obavy ze ztráty místa v předdůchodovém věku, potřeba vlastního ekonomického zajištění nyní a „na důchod“ (Kalibová 2006) pravděpodobně limituje rozhodování o předčasném penzionování či alespoň snížení pracovního úvazku.⁷ Je možné, že péče o vnoučata („hlídání“) je nebo bude pro mnohé vhodnou strategií vyrovnání se s nezaměstnaností, ale obtížnou až neschůdnou volbou pro ty, pro které je práce významnou sférou seberealizace a kteří

⁶ Ivo Možný označil na přelomu 70. a 80. let babičky za součást „kapacit“, které je nutno si „vypůjčit“, aby zaměstnaní partneři (zejména ti vysokoškolsky vzdělaní) mohli uskutečnit své reprodukční plány (Možný 1982: 61; rovněž 1983). I v mnohých dalších pracích Možného věnovaných „komplikovaným vazbám mezi profesní seberealizací a rodičovstvím“ (Plaňava 2002: 23) je zdůrazněn význam rodinných sítí, respektive solidarity starší rodinné generace s generací mladší (Možný 1991, 1999, 2003b, 2004b aj.).

⁷ Ti, kdo je zvolí v zájmu péče o vnoučata, jsou penalizováni (srov. Valentová 2006: 138–139).

třeba stojí na vrcholu své pracovní kariéry. Máme situaci prarodičů interpretovat v termínech nákladů ztracených příležitostí? K provokativní otázce vybízí teze Hany Maříkové (2007) o souběžné přeměně rodiny ve sféru pravidel, racionalizace činností, a sféry práce naopak v oblast soukromí, intimity. Nemůže pak být práce někdy a pro někoho útočištěm před závazky vůči nejbližším příbuzným: pro generaci nejstarší (pro babičky!) před pravidelným a dlouhodobým hlídáním vnoučat a podobně, ale také pro střední generaci například před častějšími kontakty s rodiči a zatěžující péčí o ně? Nespadá práce, pracovní angažovanost mezi legitimní „omluvy“ (*excuses* (Finch 1989))?

Jaké tedy individuální, respektive rodinné strategie lidé volí k organizaci svých pracovních životů *s ohledem na širší rodinu*? Jak dospělé děti zvládají omezení interakce s rodiči svými profesními povinnostmi, svou kariérou? Jak pracovní zaneprázdněnosti dětí přizpůsobují svá očekávání vztahem ke kontaktům s nimi a s jejich rodinami (pra)rodiče? Poznávají z těchto důvodů vzájemné vztahy neporozumění, napětí – a na čí straně? (Zahraněční výzkumy vypovídají o nepříznivém vlivu délky pracovní doby, realizace kariéry dětí na vztahy s rodiči, zejména v případě dcer a otců (Kaufman a Uhlenberg 1998).) Řeší starší či mladší generace eventuální konflikty prostřednictvím ústupků, kompromisů – anebo jinak? (Srov. Sýkorová 2007.) I to jsou tedy témata pro další, hlubší bádání v české sociologii.

Nejstarší rodinná generace v rodinném systému pomoci a podpory

O výzkumy intergeneračních rodinných vztahů u nás vcelku nouze není, jde-li o pomoc seniorské generaci (a dodejme, jedná-li se o výzkumy kvantitativní).⁸ Zájem je pochopitelně dán demografickým stárnutím populace prezentovaným nezřídka jako hrozba zvyšování počtu adresátů péče umocněná ubýváním mladší populace potenciálních pečovatелů.

Již jsem připomněla přetváření rodinných struktur a forem, růst jejich rozmanitosti a složitosti i pestrost individuálních biografií. K tématu rodinného pečování autoři zahraničních studií podotýkají, že ne-normativní rodinná uspořádání a události (krize) mohou snížit dostupnost podpory pro starší rodiče. Údajně k tomu dochází v souvislosti s odchýlením dětí od věkově vztahených norem určujících status dospělého – tedy od „obvyklého“ časování odchodu z domácnosti rodičů, dosažení finanční nezávislosti na nich a vstupu do manželství, rodičovství (Bumpass 1990), také v důsledku rozvodu,⁹ „předčasného“ ovdovění dospělého dítěte nebo opakovaného sňatku rodiče v pozdním věku (Kaufman a Uhlenberg 1998, Logan a Spitze 1996, Rossi a Rossi 1990). Rozšiřuje se třeba v posledním jmenovaném případě příbuzenský závazek na nevlastní rodiče? Zdá se totiž, že v nevlastních, *step*-vztazích je příbuzenská odpovědnost podmíněná: zvláště silně jejich kvalitou. Stejně jako vůči „vzdálenému“

⁸ Namátkou Jeřábek 2009, 2005, Kasalová 1990, 1991, Kuchařová 1996, 2002, Možný a kol. 2003, 2004, Sýkorová 1996, Veselá 2002, Vidovičová a Rabušic 2003 aj.

⁹ Rozvod v případě dcer často znamená nejen ekonomický pokles a vznik potřeby emocionální, finanční podpory ze strany rodičů a pomoci s dětmi (Kaufman a Uhlenberg 1998). Zároveň ukrájuje z jejich disponibilního času a energie vzhledem k tlaku na větší pracovní angažovanost nezbytnou k finančnímu zabezpečení rodiny. Ochuzuje tak potenciál kontaktů dcer s rodiči a podpory, které by se rodičům od nich mohlo dostat (Spitze, Logan et al. 1994: 279).

rodiči, který po rozvodu nežil s dětmi v době jejich dětství a dospívání v jedné domácnosti (Ganong, Coleman, Kusgen, McDaniel a Killian 1998, Rossi a Rossi 1990 aj.).

Ani tato témata a konkrétní otázky nejsou u nás dostatečně či vůbec probádány a zodpovězeny. Stálou výzkumnou pozornost¹⁰ by si zasloužily postupy, jimiž se střední generace snaží spojit práci s rodinou, tentokrát s rodinným pečováním o nejstarší členy, především pak mechanismy vyjednávání rozsahu a typu pomoci rodičům v sourozeneckých dyádách nebo skupinách dospělých dětí, negociace zapojení formálních institucí do rodinné péče o seniory. Přitom bychom měli opět usilovat zejména o porozumění *vztahům* v širším rodinném rámci – mezi rodinnými generacemi a, co se týče sourozenců, i vztahům uvnitř generace: Jak se v intergeneračních a intrageneračních vztazích odráží potřeba poskytování a přijímání pomoci a podpory a jejího vyjednávání v různých kontextech? Jak jsou prožívány, jaké významy jim a s nimi spojeným podpůrným aktivitám členové širší rodiny přiřkládají?

Empirická zjištění dokládají, že pomoc proudí napříč generacemi, tedy rovněž od generace starší směrem dolů po generační vertikále. (Vern Bengtson na jejich základě vyslovil hypotézu o „intergeneračním sloupu“ – *intergenerational stake*, tj. o vyšší solidaritě rodičů než dětí (Bengtson 2001).) Ovšem staří rovněž pomáhají ještě letitějším: mladší senioři svým rodičům. Zahraniční výzkumy nejstarších pečovatelů (*late-life family caregivers*) nás mohou podnítit k zachycení podpůrného potenciálu samotných seniorů (Fullmer, Tobin a Smith 1997, Seltzer, Greenberg a Krauss 1995 aj.), ale také k precizaci odpovědí na již vyslovené otázky týkající se intergeneračních vztahů, způsobů jejich splétání a rozplétání (Singly 1999).

Citovaný Bengtson (2001)¹¹ se domnívá, že prarodiče jsou nejen *aktuálně* „rodinnou národní gardou“, která nastoupí „ve stavu nouze“ na pomoc ostatním členům rodiny, ale že v *budoucnosti* se jejich význam coby rezervního zdroje, latentní matrice podpůrných vztahů (Riley a Riley 1993) ještě posílí: ať vzhledem k prodloužené délce života ve zdraví, a tudíž větší příležitosti k mezigenerační interakci, tak i k vyšší potřebě interakce. V nejstarší rodičovské generaci vidí Bengtson záruku rodinné stability (tamtéž).¹² Nepojímá však příbuzenskou odpovědnost spíše idealisticky než realisticky (Hendricks a Hendricks 1986)? Nezmnožují dlouhodobé vztahy příležitosti ke vzniku konfliktů, k odcizení, opuštění (Settersten 2002)? Neměli bychom připustit i existenci negativní podpory (Sýkorová 2006, 2007)?

Rodinné vztahy a hodnoty

Současný diskurs o rodině zahrnuje zvýšenou individualizaci a zároveň zvýšenou diverzitu vztahů, posun od závazků, povinností, kolektivních cílů jako základu rodinné koheze

¹⁰ Jež by navázala například na práce Jitky Veselé (2002), Věry Kuchařové (2002, 1996), Dany Sýkorové (2007) a dalších.

¹¹ S odvoláním na Gunhild Hagestad (Bengtson 2001).

¹² Bengtson s odkazem na křehké partnerské a rodičovské vazby mladších generací připomíná i snížení rizika sociálního osíření dětí převzetím péče a výchovy za nezralé rodiče, rodiče uvězněné, závislé na drogách, zanedbávající, týrající a zneužívající děti, psychiatricky a jinak nemocné apod. Riziko nižší stability partnerství starších rodinných generací bude dle jeho soudu kompenzováno nevlastním příbuzenstvím (*step-kinship*). Ohrožení spojuje pouze s možným prodloužením doby péče o závislé nejstarší staré (Bengtson 2001: 1–7).

k dobrovolnosti, výběrovosti pout, individuálním cílům a potřebám, přechod od rodiny orientované na autoritu k rodině založené na egalitárních vztazích, respektive k rodině vyjednávané (Daly 2005, Allen, Blieszner a Roberto 2000, Stein a Wemmerus 1998, Beck a Beck-Gernsheim 1995, Giddens 1992). Zvažovány jsou projevy či dopady hodnotových změn na vztahy mezi životními partnery (jejich genderové aspekty) a mezi rodiči a dětmi (Daly 2005) – ale opět spíše v užším rámci nukleární rodiny.

I tentokrát pléduji za širší, multigenerační perspektivu, která nastoluje další závažné otázky: Jsou všechny rodinné generace zasaženy tendencí k egalitářskému vztahům, (ty dospělé) k divergenci hodnoty partnerství a rodičovství? Může být partnerský vztah v pozdním věku preferován před vztahy s dospělými dětmi a vnoučaty a být legitimním rodinným cílem „sám o sobě“? Co znamená stárí bez vnoučat – nejen jako vyústění předchozí svobodné volby bezdětnosti?

Děti jsou sice zakomponovány do životních plánů a životů mnohých dospělých, ale mít je, potenciálně i reálně koliduje s jinými cíli: prací, kariérou, volným časem atd. (Daly 2005). Povznesme probíhající diskusi o hodnotě dítěte a jejím střetu s konkurujícími hodnotami (Rabušic 2000, Mareš 2004) na úroveň prarodičovské generace a rozšířme ji o téma *hodnoty vnoučete*. Je-li rodičovství ve stavu redefinování, roste-li údajně tlak na jeho kvalitu (Bornstein 1995), podléhá redefinování i prarodičovství? A jak se mění nároky na kvalitu v tomto případě? Pátrejme tedy po tom, jak je nyní konstruován obraz prarodičovství („co by prarodiče měli dělat“), po variacích prarodičovských hodnot, názorů, idejí a praktik.

V úvodu jsem nadhodila kardinální otázku, jaké místo náleží v současné společnosti mezigeneračním příbuzenským vztahům, jakou hodnotu mají (podobně Singly 1999: 18). Analogicky k tvrzení Elisabeth Beck-Gernsheim o *rodině* (2000), si dovoluji předpokládat totéž o *příbuzenství*: i po něm přichází *znovu* příbuzenství, byť jiného charakteru, s jinými vztahy, volněji, permanentně vyjednávanými! Mnohé naznačuje, že širší rodina, vazby s nejbližšími příbuznými, neztrácí pro jedince na významu – tu lépe, tu hůře se nejbližší příbuzní osvědčují při zvládání různých životních situací, v podpoře identity svých členů, tu snáze, tu obtížněji, ve více či méně napjatém vyjednávání mobilizují své síly na pomoc významným druhým (Sýkorová 2007, Daly 2005, Alber a Köhler 2004).¹³

Vícegenerační vztahy zřejmě uspokojují potřebu vazeb, stability, bezpečí, ale nesmí omezit osobní autonomii (Singly 1999) ani nezávislost jednotlivých nukleárních rodin. Jak víme například z výzkumu *Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie* (Sýkorová 2007), starší rodiče se snaží dětem pomáhat, jsou ochotni rezignovat na příjem pomoci a podpory od nich, aby neohrozili jejich nezávislost, lpí na nezávislosti svojí. Střední generace dospělých dětí vyjadřuje respekt k autonomii rodičů a spolu se svými dětmi (vnoučaty) se snaží vybalancovat potřebu kontaktů a pomoci na straně rodičů či prarodičů s vlastními potřebami – tak, aby udrželi svoji autonomii a dostáli intergeneračnímu závazku, odpovědnosti (viz i Piercy 1998). Čili jde nejspíše o ono hledání distance neohrožující pouta s rodiči ani pouta

¹³ V evropských komparativních výzkumech je zatím zjevná relativně silná intergenerační solidarita, etika neformální a rodinné péče, poměrně „neporušená tradice rodinné podpory“ (Daly 2005: 390–1).

s manželem, dětmi, o kterém píše rovněž François de Singly, v němž je zásadní *reciprocita*... (Singly 1999: 54, 82).¹⁴

Závěr

Otázky položené v článku mají společného jmenovatele: snahu nasměřovat sociologické bádání k cíli *porozumět* rodinným vztahům „za hranicemi“ nukleární rodiny – zejména vztahům intergeneračním (ale nejen jim), postihnout jejich podstatu v celé složitosti, tvárnosti a rozmanitosti, s ohledem na strukturální a situační kontexty, s patřičnou senzitivitou k vlivu genderu, věku, etnika, třídy.

Podstatným úkolem je rozvíjet *teorii* intergeneračních rodinných vztahů: vyrovnat se s překonanými teoretickými přístupy, teoriemi a koncepty (*teorii závazku – obligation theory* (Rossi a Rossi 1990, Stein a Wemmerus 1998), *teorii citových vazeb – attachment theory* (Bowlby 1969, Ainsworth 1982, Mancini 1989)), prověřit současné teorie – etablované i nově vznikající (teoretický model solidarity (Bengtson a Roberts 1991) vs. teorii ambivalence (Lüscher a Pillemer 1998), apod.), zasazovat do teoretického rámce empirická zjištění.

Výchozí apel jít ve zkoumání české rodiny „za“ rodinu nukleární, můžeme v takto vymezeném rámci vztáhnout i na *metodologii*: zde bychom měli jít „za“ pohled zprostředkovaný kvantitativními výzkumy, tj. rovněž cestou kvalitativních a integrovaných studií, „za“ statický pohled na rodinu k postihu *dynamiky* intergeneračních vztahů pomocí longitudinálních výzkumů, „za“ hranice disciplíny prostřednictvím výzkumů *multidisciplinárních* či *interdisciplinárních*, „za“ hranice české sociologie realizací *mezinárodních komparativních* výzkumů.

Literatura

- AINSWORTH, Mary D. S. Attachment : Retrospect and Prospect. In PARKER, C.M., STEVENSON-HINDE, J. (eds.). *The Place of Attachment in Human Behavior*. New York : Basic Books, 1982, s. 3 – 30. ISBN 0-422-77600-9.
- ALBER, Jens ; KÖHLER, Ulrich. *Health and Care in an Enlarged Europe*. Dublin : European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition, 2004. 96 s. ISBN 92-897-0244-3.
- ALLEN, Katherine R. ; BLIESZNER, Rosemary ; ROBERTO, Karen A. Families in the Middle and Later Years : A Review and Critique of Research in the 1990s. *Journal of Marriage and the Family*, 2000, roč. 62, č. 4, s. 911 – 926. ISSN 0022-2445.
- BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 2004. 296 s. ISBN 80-204-1195-X.
- BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha : Mladá fronta, 2002. 344 s. ISBN 80-204-0966-1.
- BECK, Ulrich. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ISBN 80-864-2932-6.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Was kommt nach der Familie? : Einblicke in neue Lebensformen*. 2. vyd. München : C. H. Beck, 2000. 184 s. ISBN 3-406-45985-4.
- BECK, Ulrich ; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Individualization*. 1. vyd. London : SAGE Publ. Ltd, 2002. 221 s. ISBN 0-761-96111-9.

¹⁴ Srov. Sýkorová 2007.

- BECK, Ulrich ; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge : Polity Press, 1995. 224 s. ISBN 0-745-61071-4.
- BENGTSON, Vern L. Beyond the Nuclear Family : The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and the Family*, 2001, roč. 63, č. 1, s. 1 – 16. ISSN 0022-2445.
- BENGTSON, Vern L. ; ROBERTS, Robert E. L. Intergenerational Solidarity in Aging Families : An Example of Formal Theory Construction. *Journal of Marriage and the Family*, 1991, roč. 53, s. 856 – 870. ISSN 0022-2445.
- BORNSTEIN, Marc H. (eds.). *Handbook of Parenting : Status and Social Conditions of Parenting (Vol. 3)*. Mahwah, N.J. : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. 595 s.
- BOWLBY, John. *Attachment and Loss : Attachment. Vol. 1*. New York : Basic Books, 1969.
- BUMPASS, Larry L. What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change. *Demography* 1990, č. 27, s. 483 – 498. ISSN 0070-3370.
- ČERMÁKOVÁ, Marie ; MAŘÍKOVÁ, Hana ; ŠANDEROVÁ, Jadwiga ; TUČEK, Milan. *Proměny současné rodiny (Rodina-gender-stratifikace)*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. 170 s. ISBN 80-85850-93-1.
- DALY, Mary. Changing Family Life in Europe : Significance for State and Society. *European Societies*, 2005, roč. 7, č. 3, s. 379 – 398. ISSN 1461-6696.
- DOPITA, Miroslav. Věk : stáří-role : prarodič. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. (eds.). *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica-Andragogica. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 2005, s. 33 – 42. ISBN 80-24410-06-0.
- DUDOVÁ, Radka ; HASTRMANOVÁ, Šárka ; HAŠKOVÁ, Hana ; MAŘÍKOVÁ, Hana ; VÍZNEROVÁ Hana ; VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2007. 166 s. ISBN 978-80-73301-19-4.
- FINCH, Janet. *Family Obligation and Social Change*. Cambridge : Polity, 1989. 250 s. ISBN 0-745-60324-6.
- FINCH, Janet ; MASON, Jennifer. *Negotiating Family Responsibilities*. London : Tavistock/Routledge, 1993. 224 s. ISBN 0-415-08406-7.
- FINCH, Janet ; MASON, Jennifer. *Passing On : Kinship and Inheritance in England*. London : Routledge, 2000. 196 s. ISBN 1-857-28276-0.
- FULLMER, Elise M. ; TOBIN, Sheldon S. ; SMITH, Gregory C. The Effects of Offspring Gender on Older Mothers Caring for their Sons and Daughters with Mental Retardation. *The Gerontologist*, 1997, roč. 37, č. 6, s. 795 – 803. ISSN 0016-9013.
- GANONG, Lawrence ; COLEMAN, Marilyn ; KUSGEN McDANIEL, Annette ; KILLIAN, Tim. Attitudes Regarding Obligations to Assist an Older Parent or Stepparent Following Later-Life Remarriage. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, č. 60, s. 595 – 610. ISSN 0022-2445.
- GIDDENS, Anthony. *Unikající svět*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. ISBN 80-85850-91-5.
- GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1998. 195 s. ISBN 80-85850-62-1.
- GIDDENS, Anthony. *The Transformation of Intimacy*. Cambridge : Polity Press, 1992. 212 s. ISBN 0-745-61012-9.
- HAŠKOVÁ, Hana. (Ne)zakládání rodiny ve světle reprodukčních preferencí, bariér, plánů a chování. In DUDOVÁ, R., HASTRMANOVÁ, Š., HAŠKOVÁ, H., MAŘÍKOVÁ, H., VÍZNEROVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 81 – 109. ISBN 978-80-73301-19-4.

- HENDRICKS, Jon ; HENDRICKS, Davis C. *Aging in Mass Society. Myth and Realities*. Boston : Little, Brown and Comp, 1986. 556 s. ISBN 0-316-35634-4.
- JALLINOLA, Riitta ; WIDMER, Eric (eds.). *Beyond the Nuclear Family : Families in a Configurational Perspective*. 1. vyd. Bern, Oxford : Peter Lang, 2008. 401 s. ISBN 3-03911-704-1.
- JERÁBEK, Hynek. *Rodinná péče o staré lidi*. 1. vyd. Praha : CESES, FSV UK, 2005. 99 s.
- JERÁBEK, Hynek. Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“ : nové argumenty. *Sociologický časopis*, 2009, roč. 45, č. 2, s. 243 – 265. ISSN 0038-0288.
- KALIBOVÁ, Klára. Zaměstnání rodičů, výchova dětí a očekávaná role státu. In KOCOURKOVÁ, J., RABUŠIC, L. (eds.). *Sňatek a rodina : osobní rozhodnutí nebo zájem společnosti?* Praha : PfF UK, Katedra demografie a geodemografie, 2006, s. 120 – 131. ISBN 80-86561-93-3.
- KASALOVÁ, Hana. *Problémy starých občanů se sníženou soběstačností* (Sonda). Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1991. 78 s. ISBN 80-71380-46-6.
- KASALOVÁ, Hana. *Rozvoj efektivních forem sociální péče o staré občany. Výzkum života a potřeb starých lidí (Závěrečná zpráva)*. Praha : Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, 1990.
- KAUFMAN, Gayle ; UHLENBERG, Peter. Effects of Life Course Transitions on the Quality of Relationships Between Adult Children and Their Parents. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, č. 60, s. 924 – 938. ISSN 0022-2445.
- KEITH, Carolyn. Family Caregiving Systems : Models, Resources, and Values. *Journal of Marriage and the Family*, 1995, č. 57, s. 179 – 189. ISSN 0022-2445.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena ; MAŘÍKOVÁ, Hana ; HAŠKOVÁ, Hana ; BIERZOVÁ Jana. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů : plány versus realita*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2006. 105 s. ISBN 80-73301-12-1.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena ; SLOBODA, Zdeněk ; DUDOVÁ, Radka ; MAŘÍKOVÁ, Hana. *Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2007. 104 s.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena ; DUDOVÁ, Radka ; HAŠKOVÁ, Hana ; MAŘÍKOVÁ, Hana ; UHDE, Zuzana. *Práce a péče : proměny rodičovské v České republice a kontext rodinné politiky Evropské Unie*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2008. 163 s. ISBN 978-80-86429-94-6.
- KUCHAROVÁ, Věra. *Starí lidé ve společnosti a v rodině*. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1996. 43 s.
- KUCHAROVÁ, Věra. *Život ve stáří. (Zpráva o výsledcích empirického šetření)*. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002. 89 s.
- LOGAN, John ; SPITZE, Glenna. *Family Ties : Enduring Relations Between Parents and Their Grown Children*. Philadelphia : Temple University Press, 1996. 304 s. ISBN 1-56639-471-6.
- LÜSCHER, Kurt ; PILLEMER, Karl. Intergenerational Ambivalence : A New Approach to the Study of Parent-Child Relations in Later Life. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, č. 60, s. 413 – 425. ISSN 0022-2445.
- MANCINI, Jay A. (ed.). *Aging and Adult Children*. Lexington, MA : Lexington Books, 1989. 336 s. ISBN 0-66918-014-9.
- MAREŠ, Petr. Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti. In SIROVÁTKA, T. [et al.] *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. 1. vyd. Brno : František Šalál-ALBERT, 2006, s. 19 – 54. ISBN 80-73261-04-9.
- MAREŠ, Petr. The Value of the Child. In MAREŠ, P. [et al.] *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2004, s. 61 – 77. ISBN 80-86598-67-5.
- MAREŠ, Petr ; POTOČNÝ, Tomáš. *Modernizace a česká rodina*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2003. 348 s. ISBN 80-86598-61-6.
- MAREŠ, Petr. Hodnota dítěte. In PLAŇAVA, I., PILÁT, M. (eds.). *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2002, s. 159 – 175. ISBN 80-86598-36-5.

- MAŘÍKOVÁ, Hana. Práce a pracoviště jako sféry důvěry a soukromí. In DUDOVÁ, R., HASTRMANOVÁ, Š., HAŠKOVÁ, H., MAŘÍKOVÁ, H., VÍZNEROVÁ H., VOHLÍDALOVÁ, M. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 110 – 130. ISBN 978-80-73301-19-4.
- MOŽNÝ, Ivo ; PŘIDALOVÁ, Marie ; BÁNOVCOVÁ, Lenka. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Brno : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno, 2004. 111 s.
- MOŽNÝ, Ivo. The Czech Family : Slouching Towards the Open European Society of Late Modernity. In MAREŠ, P. [et al.]. *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno : Barrister & Principal, 2004b, s. 15 – 40. ISBN 80-86598-67-5.
- MOŽNÝ, Ivo. Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání. In MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno : Barrister & Principal, 2003b, s. 11 – 33. ISBN 80-86598-61-6.
- MOŽNÝ, Ivo. Česká společnost v době pozdní modernity. In POTŮČEK, M. (ed.) *Česká společnost na konci tisíciletí*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1999. s. 27 – 37. ISBN 80-71848-25-5.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno - některé rodinné důvody sametové revoluce*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1991. 191 s. ISBN 80-85850-80-X.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. 1. vyd. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1983. 189 s.
- MOŽNÝ, Ivo. Ekonomika rodiny jako sociálního mikrosystému. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 1982, roč. 31, č. 26, s. 43 – 67.
- PIERCY, Kathleen W. Theorizing About Family Caregiving : The Role of Responsibility. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, č. 60, s. 109 – 118. ISSN 0022-2445.
- PLAŇAVA, Ivo. 2002. Možné(ho) teorie a praxe vydařeného soužití v rodině. *Sociální studia*, 2002, č. 8, s. 21 – 25. ISSN 1214-813X.
- POPENOE, David. American Family Decline, 1960–1990: A Review and Appraisal. *Journal of Marriage and Family*, 1993, č. 55, s. 527 – 542. ISSN 0022-2445.
- RABUŠIC, Ladislav. Hodnota dítěte. *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje*. 2000, č. 42, s. 286 – 290. ISSN 0011-8265.
- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.
- RILEY WHITE, Matildy ; RILEY, John W. Jr. Connections : Kin and Cohort. In BENGTON, V. L., ACHENBAUM, W. A. (eds.) *The Changing Contract Across Generations*. New York : Aldine de Gruyter, 1993, s. 169 – 189. ISBN 0-202-30459-0.
- ROSSI, Alice S. ; ROSSI, Peter H. *Of Human Bonding : Parent Child Relations Across the Life Course*. Hawthorne-New York, NY : Aldine de Gruyter, 1990. 531 s. ISBN 0-202-30360-8.
- SELTZER, Marsha M. ; GREENBERG, Jan S. ; KRAUSS, Marty W. A Comparison of Coping Strategies of Aging Mothers of Adults with Mental Illness or Mental Retardation. *Psychology and Aging*, 1995, roč. 10, č. s. 64 – 75. ISSN 0882-7974.
- SETTERSTEN, Richard A. Jr. Social Sources of Meaning in Later Life. In WEISS, R. S., BASS, S. A. (eds.) *Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life*. New York : Oxford University Press, 2002. s. 55 – 79. ISBN 0-19-513339-0.
- SINGLY, Francois. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999. 128 s. ISBN 80-7178-249-1.
- SINGLY, Francois. *Les uns avec les autres*. Paris : Armand Colin, 2003. 267 s. ISBN 2-20026-438-0.
- SIROVÁTKA, Tomáš. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. 1. vyd. Brno : František Šalé-ALBERT, 2006. 279 s. ISBN 80-73261-04-9.
- SMART, Carol. Relationality and Socio-Cultural Theories of Family Life. [Příspěvek přednesený na ESA Research Network on Sociology of Family and Intimate Lives]. In *Family in the Making* :

- Theorizing Family in the Contemporary European Context*. Helsinki, University of Helsinki, 27. – 29. srpna 2008, 2008.
- SPITZE, Glenna ; LOGAN, John R. ; DEANE, Glenn ; ZERGER, Suzanne. Adult Children's Divorce and Intergenerational Relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 1994, roč. 56, č. 279 – 295. ISSN 0022-2445.
- SOBOTKA, Tomáš. Bezdětnost v České republice. In HAMPLOVÁ, D., ŠALAMOUNOVÁ, P., ŠAMANOVÁ, G. (eds.) *Životní cyklus, sociologické a demografické perspektivy*. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 60 – 79. ISBN 80-73300-82-6.
- STEIN, Catherine H. ; WEMMERUS, Virginia A. Because They're My Parents: An Intergenerational Study of Felt Obligation and Parental Caregiving. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, roč. 60, s. 611 – 622. ISSN 0022-2445.
- SÝKOROVÁ, Dana. Bezdětnost ve stáří (K sociální integraci bezdětných seniorů). *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 1, s. 113 – 138. ISSN 0038-0288.
- SÝKOROVÁ, Dana. *Autonomie ve stáří : Kapitoly z gerontosociologie*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 284 s. ISBN 978-80-86429-62-5.
- SÝKOROVÁ, Dana. Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci vyjednávání. *Sociologický časopis*, 2006, roč. 42, č. 4, s. 683 – 699. ISSN 0038-0288.
- SÝKOROVÁ, Dana. *Prázdné hnízdo-šance nebo břemeno?* 1. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. 124 s. ISBN 80-7067-622-1.
- ŠALAMOUNOVÁ, Petra. Hodnota dítěte a natalitní plány v české společnosti. In KOCOURKOVÁ, J., RABUŠIC, L. (eds.). *Sňatek a rodina : osobní rozhodnutí nebo zájem společnosti?* Praha : PfF UK, Katedra demografie a geodemografie, 2006, s. 56 – 65. ISBN 80-86561-93-3.
- ŠLECHTOVÁ, Hana. Jak jsou hodnoceny rodinné politiky vyspělých zemí (sekundární analýza výzkumů a komentářů). In SIROVÁTKA, T. [et al.] *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno : František Šalé-ALBERT, 2006, s. 113 – 159. ISBN 80-73261-04-9.
- Valentová, Marie. Postoje k opatřením týkajícím se rodiny a rovnováhy pracovního a rodinného života (mezinárodní srovnání). In SIROVÁTKA, T. [et al.] *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno : František Šalé-ALBERT, 2006, s. 165 – 202. ISBN 80-73261-04-9.
- VESELÁ, Jitka. *Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům*. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002. 25 s.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie ; RABUŠIC, Ladislav. *Senioři a sociální opatření v oblasti stáří v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Brno : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2003. 67 s.
- WARD, Russell A. Linkages Between Family and Societal-Level Intergenerational Attitudes. *Research on Aging*, 2001, roč. 12, č. 2, s. 179 – 208. ISSN 0164-0275.

Autorka

působí jako docentka sociologie na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Evropském výzkumném institutu sociální práce OU a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Ve své pedagogické a badatelské činnosti se zaměřuje především na problematiku příbuzenských vztahů a intergenerační podpory v rodině.

Kontakt: dasy@centrum.cz; dana.sykorova@osu.cz.